

J. J.

O pochodzeniu narodowości wielkorosyjskiej : (notatka historyczno-etnograficzna)

Przegląd Historyczny 4/1, 123-127

1907

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

MISCELLANEA.

O pochodzeniu narodowości wielkorosyjskiej

(notatka historyczno-etnograficzna).

Głośną niegdyś była w historyografii polskiej, szczególnie w dobie emigracyjnej, teoria o mongolskim, fińskim i wogóle niesłowiańskim pochodzeniu Wielkorosyan. Teoria ta znajdowała posłuch i wśród niektórych Rosyan, chociaż większość uczonych rosyjskich z oburzeniem ją odrzucała. Słynna niegdyś i wywierająca wielki wpływ na poglądy historyków naszych, uległa ona z czasem zapomnieniu. Reakcja, jaka po r. 1863 zapanowała względem t. z. romantyzmu w historii, odbiła się i na danyin zagadnieniu. Poczęto uważać za „romantyzm“ twierdzenie o niesłowiańskim pochodzeniu Wielkorosyan. Zresztą, nie poruszano tej kwestyi wcale, bo swobodne roztrząsanie jej przy ówczesnych warunkach cenzuralnych było niemożliwe.

Gdy więc historycy polscy milczeli, sprawa ta omawiana była przez historyków rosyjskich, którzy doszli pod tym względem do doniosłych i cennych wniosków. Z wnioskami tymi ma zamiar zaznajomić czytelnika polskiego niniejszy artykuł.

Co do zagadnienia głównego, t. j. czy Wielkorosyanie są Słowianami, czy nie, niema dwóch zdań wśród historyków rosyjskich: wszyscy jednogłośnie uznają słowiańskość narodu wielkorosyjskiego. Lecz, uznając Wielkorosyan za Słowian, przyznają jednocześnie, że w żyłach narodu wielkorosyjskiego płynie wiele krwi obcej, szczególnie fińskiej. Określeniu stosunku, jaki zachodzi pomiędzy pierwiastkiem słowiańskim i fińskim w typie etnicznym Wielkorosyanina są poświęcone liczne badania z dziedziny antropologii, lingwistyki i etnografii.

Badania antropologiczne, dokonywane nad czaszkami, znajduwanymi w grobowcach i kurhanach Rosyi środkowej, nie dawały wyraźnych wskazówek co do pochodzenia ludności, zamieszkującej niegdyś obszar obecnej Wielkorosyi.

Nieliczne grobowce, pochodzące z epoki kamiennej, oraz o wiele liczniejsze kurhany, odnoszone obecnie do w. IX—XI, wykazują wśród

dawnej ludności Rosyi środkowej znaczną przewagą długogłowców nad krótkogłowcami, co zostaje w jaskrawej sprzeczności z obecnym stosunkiem obu typów w tychże miejscowościach. Co do pochodzenia tych typów zjawily się teorye wręcz ze sobą sprzeczne. Gdy jedni chcieli w długogłowcach widzieć Słowian, a w nielicznych krótkogłowcach pierwotną ludność fińską¹⁾, drudzy, odwrotnie, w krótkogłowcach dopatrywali się ludności słowiańskiej, osiadającej wśród długogłowej ludności fińskiej²⁾. Badania archeologów nad kulturą epoki kurhanów potwierdziły do pewnego stopnia pierwszą teoryę. Obecnie w nauce rosyjskiej przeważa pogląd, iż kurhany Rosyi środkowej usypane zostały przez ludność słowiańską, osiadającą wśród Finnów w epoce, poprzedzającej przyjęcie chrześcijaństwa³⁾. Przyjmując długogłowców epoki kurhanów za Słowian, trzeba było wyjaśnić dlaczego i kiedy typ długogłowy zmienił się w tych stronach na typ krótkogłowy. W Wielkorosyi zmiana ta może być wprawdzie objaśniona silną przymieszką typu krótkogłowego, fińskiego, należy jednak pamiętać, że podobna zmiana typu spostrzegać się daje i w innych krajach słowiańskich, a także w Niemczech. Jest to zjawisko dotąd jeszcze niewyjaśnione i wymagające dalszych studyów.

Więcej światła na pochodzenie narodu wielkorosyjskiego rzucają badania antropologiczne nad współczesną ludnością Wielkorosyi. Badania prof. N. Zografa nad ludnością wielkorosyjską gubernii Włodzimierskiej, Jarosławskiej i Kostromskiej wykazały obecność wśród ludności tych gubernii dwu jaskrawo różniących się ze sobą typów antropologicznych: wysokiego, z mocnym zarostem, o prawidłowym nosie i niskiego, z zarostem słabym, o nosie szerokim, trochę zadartym. Pierwszy typ jest to wyraźnie typ słowiański, drugi—typ przeważający wśród plemion fińskich. Oba typy mieszają się ze sobą, lecz niektóre okolice wykazują wyraźną przewagę jednego lub drugiego typu. Tak w środkowej i zachodniej części gub. Włodzimierskiej, a także w sąsiadujących z gub. Nowogrodzką powiatatach gub. Jarosławskiej, daje się zauważyć przewaga typu wysokiego; tymczasem w powiatach gub. Włodzimierskiej i Jarosławskiej, otaczających jezioro Rostowskie (Nero), w powiatach gub. Włodzimierskiej przy zlianiu się Kłazmy z Oką i w północnocnych, przylegających do gub. Wołogodzkiej, powiatach gub. Kostromskiej, przeważa typ niski. Wzdłuż wielkich rzek, w powiatach położonych nad Oką i Wołgą, typy te występują daleko mniej wyraźnie, a ludność wykazuje charakter bardziej mieszany⁴⁾.

¹⁾ А. Богдановъ. Матеріалы для антропологии курганнаго періода въ Моск. губ. (Извѣстія Общ. любит. естествозн. т. IV Москва 1867) стр. 175, 176.

²⁾ А. Таранетъ. Beiträge zur Craniologie der grossrussischen Bevölkerung (Mémoires de l'Acad. Imp. des Sciences de St.-Petersb., VII-e Série. Tom XXXII, Nr. 13, 1884), стр. 65, 66.

³⁾ Patrz poglądy prof. D. Анучина в Энцикл. слов. Брокгауза и Ефрона т. 10 стр. 823 (1892), т. 54 стр. 135 і т. 55 стр. 428 (1899).

⁴⁾ Н. Зографъ. Антроп. изслѣд. великорусск. населенія Влад., Яросл. и Костромской губ. (Труды Антроп. Отд. Общ. Любит. Естествозн. т. XV Москва 1892).

Wpływy fińskie najmniej odbiły się na języku wielkorosyjskim. Filolodzy nie ustalili jeszcze tych zjawisk w fonetyce i morfologii wielkorosyjskiej, które należałoby położyć na karb wpływów fińskich; zgadzają się jednak wszyscy, iż wpływy te były bardzo nieznaczne. Większy wpływ wywarły narzecza fińskie na słownictwo wielkorosyjskie. Szczególniej w guberniach północnych gwary miejscowe przepełnione są wyrazami zapożyczonymi od Finnów, naprz. dla oznaczenia gatunków lasu, jeziora, rzeki, gór, błot, roślin, jagód, ptaków, ryb, sposobów i narzędzi rybołówstwa, myśliwstwa, żeglarstwa, przemysłu leśnego i t. d. Cały szereg wyrazów fińskich posiada i literacki język rosyjski, naprz. турить, холить, ботать, ковырять, кувыркать (ся), морошка, ягель, тундра i t. d. ¹⁾

Dzieje języka wielkorosyjskiego w bliskim zostają związku z dziejami dwóch innych języków wschodnio-słowiańskich: mało—i—białoruskiego. Te trzy języki tworzą razem grupę ruską, powstałą z jednego, praruskiego języka. Język praruski już w odległej przeszłości rozpadł się na 3 narzecza: północne, środkowe i południowe. Narzecza te nie odpowiadają w zupełności trzem językom współczesnym. Tylko narzecze południowe identyczne jest z późniejszym językiem małoruskim. Narzecze północne odpowiadało współczesnemu dyalektowi północno-wielkorosyjskiemu z charakterystyczną wymową na o (о́канье) i twardym g. Narzecze środkowe obejmowało współczesny język białoruski wraz z dyalektem południowo-wielkorosyjskim: oba mają wyraźną wymowę na a (а́канье) oraz h zamiast g. Niektórzy uczeni, bacząc na bliższe pokrewieństwo, jakie zachodzi pomiędzy narzeczem północnym a środkowym, przypuszczają pierwotny rozłam na 2 narzecza (południowe i północno-srodkowe), z którego już potem wyłoniły się powyższe 3 dyalekty ²⁾.

Co do czasu powstania trzech narzeczy języka praruskiego, filologowie dochodzą do dość sprzecznych wniosków. Gdy członek akademii petersburskiej, A. S z a c h m a t o w, odnosi początek trzech narzeczy do epoki poprzedzającej wiek XII ³⁾, prof. A. S o b o l e w s k i j przesunął rozłam języka praruskiego na dwie części aż w wiek XIV, a rozpadnięcie się tegoż języka na trzy odłamy odnosi do w. XV. Pierwszy z tych poglądów jest niewątpliwie bardziej zbliżony do prawdy, ponieważ już w pomnikach XI wieku trafiają się charakterystyczne cechy narzecza północnego, a w pomnikach w. XII spotykamy już cechy południowo-ruskie. Cechy środkowo-ruskie (wymawianie na a. а́канье) spotykają się wprawdzie nie wcześniej niż na samym początku w. XIV, jednak fakt ten nie może być decydującym wobec małej ilości zachowanych tekstów środkowo-ruskich wogóle.

Dalsze losy narzeczy ruskich zostają w najbliższym związku z politycznymi losami krajów ruskich. Moskwa, zagarniając północne

¹⁾ Wyrazy fińskie w języku wielkorosyjskim zebrał: М. П. В е с к е: Словяно-Финскія отношенія по даннымъ языка. (Извѣстія Общ. Археол., Исторіи и Этногр. при Имп. Казан. Унив. т. VIII в. 1, Казань 1890).

²⁾ Poglądu tego trzyma się prof. A. S o b o l e w s k i j: Лекціи по исторіи русскаго языка. Petersburg 1891, str. 251.

³⁾ А. Ш а х м а т о в ъ. Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій и русскихъ народностей Сиб. 1899, str. 25.

i wschodnie ziemie ruskie, łączy pod swym panowaniem narzecze północne ze wschodnią połową środkowego. Oba te narzecza stykają się ze sobą w swej dążności kolonizacyjnej już w w. X¹⁾ na ziemi Suzdalskiej i z biegiem czasu tworzą szereg gwar przejściowych, w których cechy półocno-ruskie mieszają się ze środkowo-ruskiemi. Jedną z takich gwar mieszanych jest gwara miasta Moskwy, która z biegiem czasu stała się językiem państwowym państwa moskiewskiego, a w późniejszej już dobie językiem literackim rosyjskim. Państwowość moskiewska, oraz gwara stołecznego miasta stały się cementem, co połączył i związał ze sobą dwa odrębne odłamy językowe. Łącznik ten był niewątpliwie silny i wpływ jego doniosły, a jednak i obecnie nie można jeszcze mówić o jednolitym języku wielkorosyjskim. I dziś jeszcze uczeni rozróżniają: dyalekt północno-wielkorosyjski (z wymową na o, о́каюшіе говоры), dyalekt południowo-wielkorosyjski (z wymową na a, а́каюшіе говоры), oraz gwary mieszane, do których należy zaliczyć i współczesny język literacki rosyjski.

Narzecze środkowo-ruskie we wschodniej tylko swej połowie weszło w skład państwa moskiewskiego; zachodni jego odłamek stał się częścią składową państwa litewskiego i wytworzył narodowość białoruską. Powstaje pytanie, czy główne różnice, zachodzące obecnie pomiędzy językiem białoruskim, a dyalektem południowo-wielkorosyjskim, powstały po rozdziale politycznym tych krajów, czyli też istniały przedtem. A. Szachmatow jest zdania, że gałąź zachodnia narzecza środkowo-ruskiego różniła się już w bardzo odległej epoce od gałęzi wschodniej. Charakterystyczną cechą gałęzi zachodniej są dźwięki *dź* i *ć*. Dźwięki te gałąź zachodnia miała przyswoić sobie jeszcze w epoce przeddziedziczej, mieszkając w bliskim sąsiedztwie z Polakami²⁾. Inne zdania są: badacz języka białoruskiego prof. E. Karaskij oraz prof. A. Sobolewskij. Pierwszy odnosi powstanie dźwięków *dź* i *ć* do w. XIII—XIV³⁾, drugi powstanie języka białoruskiego, oraz dźwięków *dź* i *ć* przypisuje wyłącznie wpływowi polszczyzny i odnosi do w. XVI.

Słowiańscy, pod względem języka, Wielkorosyanie wykazują pod innemi względami dużo obcych, fińskich wpływów. Etnografowie stwierdzają cały szereg zapożyczeń od ludów fińskich, jak naprz. system pierwotnej gospodarki rolnej osadników wielkorosyjskich, polegający na wypalaniu lasu (t. z. „подсѣчное хозяйство“), oraz architektura dużych domów mieszkalnych („изба“) w północnej Rosji. Wpływy fińskich dopatrują się również w stroju (szczególniej w ubraniu głowy u kobiet), w zdobnictwie, w sposobie przewożenia ciężarów, w niektórych zabobonach, wierzeniach i obrzędach, w poglądach na stosunki płciowe (miejscami — wielka obojętność na zachowanie niewinności u dziewcząt) i t. d. Badacze poezji ludowej odszukali wpływy fińskie

¹⁾ А. Шахматовъ. Ор. cit. str. 39.

²⁾ А. Шахматовъ. Ор. cit. str. 9, 10. Autor przypuszcza, iż gałąź zachodnia obejmowała dawniej nie tylko późniejszych Białorusinów, lecz i mieszkańców obecnej gub. Kałuskiej. Język ich bowiem bardzo jest zbliżony do białoruskiego; są nawet poszlaki, iż nie tak jeszcze dawno posiadał on dźwięk *dź*. (Ibid. str. 14).

³⁾ Е. Карскій. Вѣлоруссы, т. I. Варшава 1903, str. 165—168.

na eposy wielkorosyjskie („byliny“)¹⁾, oraz w sferze instrumentów muzycznych²⁾.

Wśród cech, wyróżniających naród wielkorosyjski z pośród innych narodowości słowiańskich, na szczególną uwagę zasługują: ustroj rodziny wielkorosyjski, oraz pojęcie „miru“. Rodzina wielkorosyjska oparta jest na nieograniczonej władzy starszego członka rodziny (t. z. „bolszakà“), któremu bezwzględnie ulegają młodszy członkowie i który według swej woli rozporządza całym dobytkiem rodzinnym. „Mir“ wielkorosyjski jest to pojęcie wspólnoty, gminy, społeczności ludzkiej, związanej poczuciem solidarności i wspólności interesów. Podstawą tego pojęcia jest głęboko zakorzeniony w ludzie wielkorosyjskim zmysł społeczny, stanowiący jaskrawy kontrast z wybujałym indywidualizmem innych ludów słowiańskich. Na pojęciu „miru“ oparty jest ustroj wspólnoty rolnej we wsi wielkorosyjskiej, oraz organizacja wielkorosyjskich związków robotniczych, zwanych „artelami“.

Obie te cechy: patryarchalna władza ojcowska, oraz silne poczucie solidarności społecznej, znajdują swój wyraz w dziejach, oraz w ustroju państwa moskiewskiego. Bezwzględna, niemal niewolnicza uległość władzy, łączy się tam z głęboko zakorzenionym poczuciem solidarności społecznej i narodowej. Obie te cechy razem stały się podwaliną, na której wyrosła potęga państwowa Rosyi.

O ile do wyrobienia cech tych przyczyniły się wpływy fińskie, pozostaje jeszcze niezbadanem. Uczni jednak zwrócili już uwagę na pewne analogie, zachodzące pomiędzy ustrojem rodzinnym, oraz „mirem“ wielkorosyjskim z jednej, a podobnymi objawami u niektórych plemion fińskich z drugiej strony³⁾.

J. J.

Pochodzenie i znaczenie nazwy „Gniezno“.

Kronika wielkopolska, Bogufałowi bisk. poznańskiemu przypisywana, obfitująca w wywody etymologiczne nazw różnych miejscowości, podaje o początku Gniezna następującą opowieść:

„Kiedy Lech ze swem plemieniem przebył niezmierzone lasy, pokrywające obszary państwa polskiego, dotarł do pewnego, bardzo przyjemnego jeziora, wśród żyznych okolic obfitujących w ryby i zwierzynę. Rozbiwszy tu swe namioty i pragnąc zbudować pomieszkanie dla siebie i swoich, rzekł: „gnieźdzmy się“. Stąd miejsce to aż dotąd „Gniezna“, czyli gnieźdzenie się (nidificatio) nazywane bywa“.

¹⁾ В. Миллеръ. Отголоски финскаго эпоса въ русскомъ. Ж. М. Н. Пр. м. ССVI (1879).

²⁾ Фаминцынъ. Домра 189 .

³⁾ Prof. Anuczin przytacza jako przykład, Wotiaków (co do rodziny), oraz Mordwę (co do „miru“). Patrz jego artykuł p. t. „Великорусы“ w Энцикл. слов. Брокгауза и Ефрона, t. 10, str 842.